

Misdaad en straf. Een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief

EEF GOEDSEELS*

CLAESSEN J., Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2010¹.

Op 21 mei 2010 verdedigde Jacques Claessen zijn proefschrift *Misdaad en straf. Een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief* aan de Universiteit van Maastricht. Toen hij zes jaren geleden aan zijn proefschrift begon, luidde de centrale vraag "Welk gedrag dient strafbaar te worden gesteld en welk niet?". Via de weg van de moraal werd de vraag gaandeweg vervangen door "Hoe kijkt de mystiek aan tegen misdaad en straf?" Behalve een proefschrift leverde het (doctoraats)traject hem ook een grote persoonlijke ontwikkeling op. Of hoe een atheïst een "mysticus in de kinderschoenen" werd (KOOLES 2010).

In wat volgt loodsen we u door het proefschrift van Claessen en volgen daarbij het pad dat door hem geëffend werd. Het lijvige boek – het boek telt een 600-tal pagina's – valt uiteen in drie grote delen, die voorafgegaan worden door een korte inleiding (hoofdstuk 1) waarin de auteur het onderwerp introduceert, de centrale probleemstelling formuleert en de verdere opbouw weergeeft. In **deel 1** (de hoofdstukken 2,3 en 4) volgt een kritische bespreking van het strafrecht, niet zozeer vanuit mystiek oogpunt, maar vanuit een meer interne kritiek zoals geformuleerd door verscheidene strafrechtsgeleerden, herstelrecht-denkers en abolitionisten. Hoewel Claessen dit zeer grondig aanpakt, is dit deel niet echt (ver)nieuw(end). De meerwaarde of uitdaging van het proefschrift ligt vooral in **deel 2** (de hoofdstukken 5, 6 en 7) waarin Claessen uitgebreid ingaat op misdaad en straf bekeken vanuit een mystiek perspectief. Na aandacht voor de relatie tussen mystiek, moraal en misdaadrecht² (hoofdstuk 5) passeren in hoofdstuk 6 de visies van uiteenlopende mystieke denkers uit verschillende religies en spirituele stromingen de revue. Hoofdstuk 7 is geheel gewijd aan "vergeving" als een van de meest centrale aspecten van een mystieke benadering op misdaad. In **deel 3** (hoofdstuk 8) wordt vervolgens de brug gelegd tussen deel 1 (strafrecht) en deel 2 (mystieke benadering van misdaad en straf) door het huidige strafrecht, maar ook het herstelrecht te toetsen aan de belangrijkste mystieke concepten "verbondenheid, berouw, vergiving en verzoening". Claessen sluit in hoofdstuk 9 af met een aantal slotbeschouwingen en doet tevens een aantal aanbevelingen ter hervorming van het huidige strafrecht en de huidige strafpraktijk.

* Statutair onderzoeker bij het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) en vrijwilliger wetenschappelijk medewerker bij het Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), K.U.Leuven

¹ Misdaad, straf en herstel (2011) is een bijgewerkte versie van Misdaad en straf (2010). Waar "Misdaad en straf" (2010) een bloemlezing was van hoofdstukken uit het proefschrift van Claessen, is "Misdaad, straf en herstel" een op zichzelf staand boek dat voor onderwijsdoeleinden gebruikt (zal) wordt(en) en bijkomend een hoofdstuk over herstelrecht omvat.

² Hiermee wordt het strafrecht bedoeld. Beide termen – misdaad- en strafrecht – worden door de auteur door elkaar gebruikt.

EEN DUBBELE AANLEIDING

In zijn inleiding (**hoofdstuk 1**) geeft Claessen aan dat er twee directe aanleidingen geweest zijn voor de centrale probleemstelling van zijn proefschrift. De eerste heeft te maken met de vraag: “Waarom een herbezinning op het strafrecht?”. Omdat – aldus Claessen en vele anderen met hem – het huidige strafrecht zowel praktisch als dogmatisch in een legitimeitscrisis verkeert. Praktisch in die zin dat het strafrecht als wondermiddel gezien wordt in de strijd tegen veiligheid, maar daarin schromelijk te kort schiet (“het middel blijkt niet zo efficiënt te zijn als gedacht”). Dogmatisch in die zin dat het strafrecht van oorsprong ingebed ligt in een moraal volgens welke de vrijheid van de mens minstens even belangrijk is als diens veiligheid – meer nog: veiligheid dient in het teken van vrijheid te staan – maar de balans tussen vrijheid (rechtsbescherming) enerzijds en veiligheid (instrumentaliteit) anderzijds is zoek geraakt (“het doel heiligt niet zonder meer de middelen”).

De tweede aanleiding verklaart waarom Claessen zijn mosterd in mystieke kringen zoekt. Omdat er – aldus de auteur en getuige ook de aangehaalde cijfers³ – in de Westerse wereld een opleving zichtbaar is van religiositeit (“Religie mag weer”), waarbij niet zozeer de dogma’s en leerstellingen, maar wel de beleving of ervaring van verbondenheid met de ultieme (buitenempirische) werkelijkheid centraal staat. Het gaat dus niet om een opleving van een dogmatisch, geïnspireerde, geïnstitutionaliseerde (georganiseerde) religie, maar een op persoonlijke beleving en ervaring gerichte religie. Er is met andere woorden religie en Religie, waarbij laatstgenoemde gelijkgesteld wordt aan mystiek, als het hart van religie. De Dalai Lama is voor Claessen het prototype van Religie, de paus helaas vooral van religie (Kools 2010). En zo komt Claessen bij zijn centrale probleemstelling terecht: *“Is het vanuit mystiek perspectief te rechtvaardigen dat plegers van misdaden worden gestraft? En wat houdt een mystiek perspectief in met betrekking tot het vraagstuk inzake de rechtvaardigheid van het straffen van de plegers van misdaden door de staat door middel van het strafrecht?”* (p. 38-39). Ter beantwoording van deze vraag heeft Claessen zich beroept op een (uitgebreide) literatuurstudie waarbij hij – naar eigen zeggen – vooral eclectisch te werk is gegaan en ook rekening moest houden met de toegankelijkheid en helderheid van de bronnen, zeker wat het mystieke luik betreft. Aanvullend werden ook gesprekken gevoerd met enkele (vrijzinnige) monniken en spirituele leraren.

STRAF(RECHT) IN CRISIS

Deel 1 omtrent het strafrecht vangt aan (**hoofdstuk 2**) met een historische schets van de overgang van privaatrechtelijk schikken naar publiekrechtelijk straffen, een overgang die sinds de moderne tijd overal in de Westerse samenleving heeft plaatsgevonden. Het zou ons te ver voeren dit proces uitvoerig te beschrijven. We beperken ons daarom tot een drietal zaken die Claessen in de verf zet. (1) De overgang van privaatrechtelijk schikken (horizontaal) naar publiekrechtelijk straffen (verticaal) kent geen lineair of chronologisch verloop (is ook geen evolutionaire noodzaak) en is dus omkeerbaar. (2) De geschiedenis toont aan dat het (publieke) strafrecht geen exclusief antwoord op misdaad vormt, getuige de oudere reactievormen (schadeverzoening en verzoening) tijdens de middeleeuwen en ook daarna nog. (3) Het publiek strafrecht dat zijn wortels heeft in de middeleeuwen

³ Uit cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau (SPC) en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) blijkt dat 86% van de Nederlanders anno 2006 aangaf in een God of althans in “iets” te geloven (p. 31).

en in de (kerkelijke) inquisitie, is pas echt tot volle wasdom gekomen met de Verlichting en draagt de dialectiek van de Verlichting inherent met zich mee. De Verlichting staat niet enkel voor vrijheid en emancipatie, maar ook voor beheersing en disciplineren. Dat geldt ook voor het strafrecht: instrumentaliteit (ordering en veiligheid) en rechtsbescherming (emancipatie en vrijheid) zijn twee kanten van eenzelfde medaille en vormen beide inherente functies van het strafrecht. Claessen sluit zich hier aan bij de relationele rechtsopvatting van Foqué en 't Hart, die een synthese inhoudt van de machtkritische rechtsopvatting enerzijds en de instrumentalistische rechtsopvatting anderzijds. Welnu, zo gaat Claessen zijn betoog verder, is onder invloed van de huidige tijdsgeest en de verdere ontwikkeling van de risicosamenleving (waarvan hij de belangrijkste kenmerken kort aanstipt), de balans overgeslagen in de richting van instrumentaliteit en is de rechtsbeschermende functie van het strafrecht, alsook de menselijkheid ervan, ernstig in de verdrukking gekomen. Instrumentaliteit is verworden tot instrumentalisme: het recht is een neutraal instrument – een middel zonder inherente waarden – in handen van de staat geworden ter verwezenlijking van elk door de staat gewenst doel. Kortom: het strafrecht, alsook de staat, zijn hun legitimiteit verloren.

Vervolgens (**hoofdstuk 3**) staat Claessen stil bij het wezen van de straf. Straf is in wezen intentionele leedtoevoeging en lijkt door de auteur – in de lijn van herstelrechtdenkers en abolitionisten – als moreel kwaad (immoreel kontrakwaa) te worden aanzien. Straf of intentionele leedtoevoeging is immers in strijd met de morele basisintuïtie “dat je een ander niet mag schaden”, alsook met de Gulden Regel “behandel een ander zoals je zelf behandeld wil worden”. Anderen (waaronder Kelk en 't Hart) achten straf gerechtvaardigd mits dit proportioneel en om die reden ook door de staat gebeurt. Straf kan volgens laatstgenoemden gezien worden als proportionele wraakneming vanwege de overheid ten aanzien van een pleger van een misdrijf, wat ook met de term “(empirische) vergelding” geduid wordt. Straf of vergelding is met andere woorden publieke wraakneming met mate ter voorkoming van private (disproportionele) wraakneming of eigenrichting. Wraak, vergelding en straf zijn dus onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vervolgens gaat Claessen in op twee benaderingen van straf: de primitief-instinctieve en moreel-intuïtieve. Volgens eerstgenoemde zit wraakzucht ingebakken in de menselijke natuur (“het ligt in de aard van het beestje”). Volgens laatstgenoemde vloeit straf voort uit de morele intuïtie om te vergelden (“het rechtsgevoel van het volk”). Beide benaderingen hebben met elkaar gemeen dat ze er vanuit gaan dat straf in laatste instantie in het irrationele wortelt. Zelf is Claessen van mening dat straf *de facto* in wraak(zucht) wortelt en verkiest hij proportionele vergelding boven mateloze wraakneming. Wanneer echter de mens wraakneming kan loslaten is dat zijns inziens nog beter: het ideaal is niet vergelding van kwaad met kwaad (straf), maar van kwaad met goed (herstel).

Tot slot van deel 1 (**hoofdstuk 4**) volgt een uitvoerige uiteenzetting van de reguliere strafrechtstheorieën zoals die sinds de Verlichting tot uiting zijn gekomen. Het wezen van de straf – (proportionele) intentionele leedtoevoeging – vraagt immers om een rechtvaardiging (ex post rationalisatie⁴). In de regel wordt, aldus Claessen, gesteld dat het Verlichtingsdenken ten grondslag ligt aan de klassieke richting en het vergeldingsdenken binnen het strafrecht, maar ook de moderne richting en het preventiedenken dienen in het verlengde van de Verlichting gesitueerd te worden, getuige het verlichte strafrechtsdenken van Beccaria enerzijds en van Kant en Hegel anderzijds. De dialectiek

⁴ Met name abolitionisten en herstelrechtdenkers wijzen er volgens de auteur op dat strafrechtstheorieën niets anders bevatten dan perverse rationalisaties van negatieve emoties en van een immorele en onpraktische drang naar wraak.

van de Verlichting – waarvan hoger reeds sprake – uit zich niet alleen in het (Verlichte) denken over de mens, maar ook over het strafrecht. Enerzijds is er dus de klassieke richting waarin de nadruk gelegd wordt op vrijheid en emancipatie. De mens wordt gezien als een redelijk en mondig wezen dat vrij en verantwoordelijk dient te worden geacht, ook bij het plegen van een misdrijf. Binnen deze richting staat de vergelding van de misdaad centraal (straf *omdat* er een misdaad is begaan). De gerechtigheid eist immers dat daders van misdaden gestraft worden. De focus ligt op de daad die als immoreel wordt beschouwd. Bij de bespreking van de klassieke stroming wordt door Claessen bijzondere aandacht besteed aan het communicatieve vergeldingsdenken (van oa. Duff) waarbij vergelding ruim ingevuld wordt en gekoppeld wordt aan concepten als morele afkeuring, morele inkeer (berouw), boetedoening, vergeving en verzoening. Het uiteindelijke doel is niet zozeer vergelding, maar herstel waarbij straf als een noodzakelijk middel wordt aanzien⁵. Naast de klassieke richting is er anderzijds de moderne richting waarin beheersing en disciplineren centraal staan. Er wordt uitgegaan van de mens als object (in tegenstelling tot de mens als rechtssubject). Centraal staat preventie van toekomstig crimineel gedrag (straf *opdat* er geen misdaad zou worden begaan). Straf wordt gerechtvaardigd door het doel (nut, effect, gevolg) dat het teweegbrengt, waaronder onschadelijkmaking, afschrikking, resocialisatie en normversterking. Niet zozeer de daad, maar wel de persoon van de dader staat hier centraal. Hoewel de Nederlandse strafrechtscultuur en -praktijk steeds in het teken van een synthese (vereniging) van de verschillende strafrechtstheorieën (stromingen) hebben gestaan, blijkt de huidige strafpraktijk – aldus Claessen – doorgeslagen te zijn in de richting van een preventionisme dat zich exclusief richt op beveiliging van de maatschappij door middel van onschadelijkmaking en afschrikking. Na de op vergelding gerichte klassieke richting en de op preventie gerichte moderne richting, is het nu de beurt aan de richting van de maatschappelijke controle die de dader als onverbeterlijk en gevaarlijk aanziet (als uiting van een defaitistisch mensbeeld). Als reactie hierop – en nu komt Claessen terug bij Foqué en 't Hart – pleiten strafrechtgeleerden voor een terugkeer naar een “verlicht” strafrecht dat zich laat kenmerken door dialectiek en permanente spanning en dat zowel ordent als beschermt. Op grond van de relationele rechtsopvatting kan niet alleen met betrekking tot het mensbeeld, maar ook met betrekking tot de straftheorieën en strafrechtsopvattingen gesteld worden dat het recht altijd ruimte moet laten voor andere visies. Kernwoorden in het recht dienen op het basis van het Verlichte rechtsdenken te zijn: dialectiek, permanente spanning, bemiddeling door het recht, synthese en het voorkomen van eenzijdigheid.

EEN MYSTIEK PERSPECTIEF OP MISDAAD EN STRAF

De bovengenoemde crisis van het strafrecht leidt Claessen tot een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief. Dit mystieke luik vat hij aan (**hoofdstuk 5**) met het leggen van een link tussen mystiek(e) (ervaring), moraal en misdaadrecht. Het gaat hierbij niet om een revival van het oude verbond tussen Christendom, moraal en recht, maar om een hernieuwde focus. Mystiek wordt door Claessen omschreven als “*het streven naar eenwording met de ultieme werkelijkheid (de absolute realiteit die één is)*”. De mystieke ervaring is dan “*de daadwerkelijke eenwording met of rechtstreekse ervaring van deze (ultieme) realiteit waarbij het bewustzijn van een afgezonderd ik verdwijnt*” (p. 308). Vanaf

⁵ Dit in tegenstelling tot de visie van (de meeste) herstelrechtdenkers voor wie straf zowel vanuit moreel, als praktisch oogpunt geen geschikt middel is om het doel van herstel te bereiken, maar daarentegen eerder als een (zware) belemmering wordt gezien.

zijn geboorte ervaart de mens zich afgescheiden van en niet verbonden met de rest van de wereld. Deze egocentrische, zelfzuchtige aard is echter niet zijn meest wezenlijke aard. Deze wordt gevormd door zijn Zelf of transego. Het wezen van de mens en de natuur is dus niet afgescheidenheid, maar verbondenheid. Het gaat er volgens mystici om de mens hiermee (met zijn wezen) in contact te brengen en zo de ware aard van de mens bloot te leggen (= *metanoia* of innerlijke hervorming van de mens). Heeft de ultieme werkelijkheid nu een morele dimensie? Volgens mystici wel: moreel handelen vloeit voort uit een juiste kennis van de wereld. Alleen de ervaring van de absolute realiteit van wezenlijke verbondenheid van alles met alles leidt tot waarlijk moreel gedrag. Volgroeide mystici ervaren zich vanwege de identificatie met hun ware Zelf als verbonden met de rest van de wereld, wat onvermijdelijk met gevoelens van liefde en mededogen – medelijden volgens Schopenhauer⁶ – jegens al het bestaande gepaard gaat. Met andere woorden: handelen in en vanuit verbondenheid kan in beginsel als goed en rechtvaardig genoemd worden, handelen vanuit een egoïstisch perspectief en gevoelens van afgescheidenheid eerder als slecht en onrechtvaardig. Het gaat om de intentie van waaruit gehandeld wordt. Naast meditatie en contemplatie – die inzicht geven in het wezen van de ultieme werkelijkheid – kan oefening in deugdzaamheid een hulpmiddel zijn naar de ultieme werkelijkheid en in het verlengde hiervan op weg naar een transmoreel of waarlijk leven. Mystiek en moraal blijken dus met elkaar verbonden te zijn. Na deze vaststelling stelt Claessen zich vervolgens de vraag of (misdaad)recht een morele grondslag heeft. Voor het beantwoorden van deze vraag lijkt hij zich aan te sluiten bij een natuur- of cultuurrechtelijk perspectief⁷. Vanuit dit perspectief vormt het recht de neerslag van een bepaalde morele orde die met de natuur der dingen is gegeven, respectievelijk die binnen een bepaalde cultuur in de loop van de tijd is uitgekristalliseerd. De legitimiteit van recht valt dus niet samen met de legaliteit ervan. Voor de legitimiteit is het morele karakter van doorslaggevend belang. Recht moet rechtvaardig zijn om als recht te kunnen worden beschouwd. Na het verbinden van mystiek, moraal en (misdaad)recht sluit Claessen hoofdstuk 5 af met de vraag of straf als reactie op misdaad (moreel) gerechtvaardigd is en wordt een eerste aanzet gedaan tot een op mystiek georiënteerd strafrecht, waarbij aansluiting gezocht wordt bij het gedachtegoed van Pompe en Bianchi. In de kern komt een op mystiek georiënteerd recht op het volgende neer: de realiteit die door mystici wordt ervaren, wordt in de regel omschreven in termen van eenheid, verbondenheid, harmonie, vrede en liefde. Deze realiteit vormt voor gewone mensen een morele orde, die op haar beurt een kritische maatstaf vormt waaraan positief recht getoetst dient te worden. Eerst wanneer het positieve recht de toets kan doorstaan, is sprake van Recht. Wat de reactie op misdaad betreft, betekent dit dat het positieve recht dient op te treden tegen (ernstig) egoïstisch gedrag omdat dit gedrag in strijd is met de Natuur (of ingaat tegen *the way things really are*) en er tevens dient toe bij te dragen dat de door de misdaad beschadigde relaties tussen mensen worden hersteld en er opnieuw verbondenheid tussen daders, slachtoffers en gemeenschap wordt ervaren. Is het positieve recht daartoe niet in staat, of heeft het een averechts effect, dan is het niet rechtvaardig want niet wortelend en geen afspiegeling van de absolute realiteit.

⁶ Claessen besteedt in zijn proefschrift bijzondere aandacht aan de moraal van Schopenhauer, die trouwens één van zijn lievelingsfilosofen blijkt te zijn. “Mededogen is gebaseerd op mystiek inzicht”, zegt Schopenhauer. Daarom ook staat de barmhartige Samaritaan op de cover van Claessens proefschrift. (Kools, 2010).

⁷ Dit in tegenstelling tot een rechtspositivistisch perspectief dat stelt dat gedragingen niet strafbaar zijn omdat ze immoreel zijn, maar omdat de wetgever heeft besloten deze gedragingen strafbaar te stellen.

In een volgende hoofdstuk (**hoofdstuk 6**) wordt aandacht besteed aan de visies van enkele mystieke denkers (Ghandi, Thatinen, Loy, Dalai Lama,...) uit verschillende religies en spirituele stromingen (Hindoeïsme, Boeddhisme, Joden- en Christendom, Islam, Spiritueel Humanisme) en wordt de vraag gesteld of er gemeenschappelijke uitgangspunten gevonden kunnen worden in hun visies op strafrecht en straffen. We beperken ons in deze bespreking tot het beantwoorden van laatstgenoemde vraag, aangezien een bespreking van elke denker of stroming ons allicht te ver zou voeren. Aan het einde van het hoofdstuk stelt Claessen samenvattend en concluderend dat er wel degelijk gesproken kan worden van “een mystieke boodschap met betrekking tot de reactie op misdaad”. Deze laat zich onder meer kenmerken door een pleidooi voor geweldloosheid (verging van kwaad met kwaad wordt in principe afgewezen), gepaard gaande met een duidelijke oproep om te reageren op plegers van misdaden (niet reageren kan immers een teken van lafheid of onverschilligheid zijn); een primaire gerichtheid op de bewerkstelling van een ommekeer bij / in de dader (het ontvankelijk maken van de dader voor de ultieme werkelijkheid van verbondenheid) waaruit spontaan berouw en de wil tot boetedoening (herstel) voortvloeien, samen met de belofte om in de toekomst geen misdaden meer te plegen; een aanpak op maat, gegeven de uniciteit van elke mens (bij sommige daders volstaat een milde aanpak, terwijl bij andere hardere maatregelen, zoals felle uitingen van woede en morele verontwaardiging, of zelfs opsluiting ter “mystagogische” behandeling, nodig zijn) en tot slot een potentieel tot verandering (zelfoverstijging) ook van de kant van het slachtoffer en de gemeenschap die tot uitdrukking kan worden gebracht door uitingen van vergeving en genade. De alfa en omega (het begin en einde) van een mystieke benadering van misdaad worden gevormd door “*de stimulering van de spirituele ontwaking en groei van de mens*” (p. 418). Dit is dé mystieke boodschap met betrekking tot de reactie op misdaad, aldus Claessen. Met betrekking tot de huidige aanpak kan hieruit volgens de auteur geconcludeerd worden dat (1) straf weer *ultimum remedium* moet zijn en vervangen moet worden door vergelding van kwaad met goed en reacties gericht op de hervorming van de dader, (2) het defaitistisch mensbeeld op zijn minst dient aangevuld te worden met een meer open mensbeeld (de mens als ongekend potentieel en veranderlijk wezen) en (3) de strafprocedure omgevormd moet worden, waardoor meer ruimte vrijkomt voor werkelijke conflictoplossing, verzoening en vergeving (hetgeen aanzienlijk afwijkt van de huidige vijandige context waarin twee partijen – openbaar ministerie en dader – lijnrecht tegenover elkaar staan).

Hoofdstuk 7 is volledig gewijd aan vergeving als belangrijk (centraal) aspect van een mystieke benadering op misdaad. Hieruit blijkt onder meer dat vergeving allesbehalve een eenduidig en eenvoudig af te bakenen begrip is en er eerder sprake is van een vergevingscontinuüm (van onvoorwaardelijke tot voorwaardelijke vergeving). Ook blijkt dat de daad van vergeving niet afgedwongen, maar in het kader van een vergevingsproces wel gestimuleerd kan worden. Blijkt vergeving mogelijk te zijn, dan kan dit zowel voor de dader als het slachtoffer een bevrijding vormen: “*vergeven worden is een nieuwe toekomst krijgen*” (p. 439). Vergeving blijkt dus niet enkel een moreel ideaal te zijn, maar vooral ook een existentiële en psychologische noodzaak dat naast een particuliere, ook een publieke of sociale waarde heeft. Tot slot is vergeving niet hetzelfde als verzoening, maar kan zij wel als een belangrijke conditie hiervoor aanzien worden. Vergeving wordt door Claessen gedefinieerd als “*het door het slachtoffer van onrecht (gedeeltelijk) afzien van vergelding (uiterlijke kant) door gevoelens van woede en wrok jegens de dader (gedeeltelijk) te boven te komen (innerlijke kant)*”. Op positieve wijze omschrijft hij vergeving als “*voortkomende uit het inzicht dat alles met elkaar verbonden en in wezen één is en uit de universele oftewel niemand uitsluitende liefde waarmee dit inzicht gepaard gaat. Zij kan worden gestimuleerd*”

door opvoeding (deugdethici) of inwijding (mystici) in de liefde" (p. 467). Verder stelt hij dan ook dat vanuit een persoonlijk oftewel egocentrisch bewustzijn bezien wraak uit woede of wrok (of angst) de meest natuurlijke reactie op misdaad is, terwijl vergelding de hoogst haalbare reactie is. Uitgaande van een transpersoonlijk oftewel onzelfzuchtig bewustzijn is vergeving uit liefde en mededogen daarentegen de meest natuurlijke reactie op misdaad, waaraan geen opzettelijke benadeling van de dader als voorwaarde kan zijn verbonden (maar wel bijvoorbeeld herstel). Hoewel vergeving door sommige filosofen of religieus geïnspireerde schrijvers in verband gebracht wordt met – zelfs als voorwaarde gezien wordt voor – vergelding, sluit Claessen zich eerder aan bij diegene die vergelding niet als iets constructiefs ervaren, maar wel als contrageweld dat niet in staat is geschonden relaties te herstellen en de weg voor vergeving en verzoening vrij te maken. Ook in de praktijk blijkt vergelding vooral een instrument van uit- en niet van insluiting te zijn dat geen einde stelt aan de negatieve gevoelens ten aanzien van de dader, zodat van vergeving geen sprake kan zijn. Vergeving wordt dan ook vaker in verband gebracht met herstellende, dan met straffende rechtvaardigheid.

Zo belanden we vanzelf bij **hoofdstuk 8** waarin de brug gelegd wordt tussen deel 1 (strafrecht) en deel 2 (mystieke benadering) en nagegaan wordt in hoever er in het (huidige) strafrecht, maar ook in het herstelrecht, ruimte is voor mystieke concepten als verbondenheid, berouw, vergeving en verzoening. Niet geheel onverwacht wordt door de auteur geconcludeerd dat het herstelrecht in feite als een actuele uitwerking en praktisering van een mystieke aanpak van criminaliteit en de plegers ervan kan gezien worden (hoewel hij erkent dat ook het herstelrecht vragen oproept die onvoldoende beantwoord worden). Het herstelrechtelijke mens- en wereldbeeld lijkt nauw aan te sluiten bij dat van de mystiek. Binnen het herstelrecht wordt de mens immers gezien als een knooppunt van relaties, als deel uitmakend van een groter geheel (existentiële verbondenheid) en in staat zichzelf te overstijgen en zich mede op de ander te richten. Een misdrijf wordt primair opgevat als een relationeel of intermenselijk conflict dat niet zonder de participatie en inzet van alle betrokkenen kan worden opgelost. Herstelrecht is dan ook in de eerste plaats gericht op conflictoplossing – in de zin van herstel van schade en geschonden relaties – in het kader waarvan berouw en vergeving een belangrijke rol spelen. Verzoening is het ideaal dat in het herstelrecht wordt nagestreefd. In tegenstelling tot de herstelprocedure is er binnen de strafprocedure – die sterk geformaliseerd en gerationaliseerd is en daders en slachtoffers zo veel mogelijk gescheiden houdt – veel minder plaats voor berouw, vergeving en verzoening. Hoewel sommigen pleiten voor meer open communicatie en dialoog tussen de conflictpartijen in de strafprocedure, stelt de auteur zich de vraag in hoever berouw, vergeving en verzoening te implementeren zijn in een procedure die primair gericht is op (intentionele) leedtoevoeging. Eveneens wordt de vraag geopperd in hoever dergelijke hervorming gerealiseerd kan worden, gegeven een criminele politiek die niet zozeer gericht is op verbondenheid en verzoening, dan wel op opsluiting en onschadelijkmaking.

In **hoofdstuk 9** sluit Claessen af met een aantal slotbeschouwingen waarbij hij na een korte inleiding – waarin hij de grote lijnen van zijn proefschrift herhaalt – uitvoeriger ingaat op de belangrijkste thema's (rode draden) doorheen zijn werk zoals het belang van mensbeelden in het misdaadrecht (een ander mensbeeld leidt tot een ander misdaadrecht) of het verband tussen recht, rechtvaardigheid en liefde (of recht, moraal en Religie). Na het kort aanstippen van een aantal mogelijke nadelen of zwakten van een mystiekrechtelijk perspectief op straffen – waar we verder bij de reflectie nog even kort op terugkomen – doet Claessen tot slot een aantal aanbevelingen ter hervorming van het huidige strafrecht en de huidige strafpraktijk. Voor Claessen is het ideaal de afschaffing van het strafrecht

en intentionele leedtoevoeging als standaardreactie op misdaad en het vervangen door een op herstel van schade en geschonden relaties gericht misdaadrecht⁸, dat zowel qua sanctie en procedure wezenlijk van het strafrecht verschilt en veel gelijkenissen vertoont met wat tegenwoordig herstelrecht genoemd wordt en waarbij berouw, vergeving en verzoening centraal staan. Hoewel Claessen vanuit een mystiekrechtelijk perspectief pleit voor een algehele afschaffing van het strafrecht, beseft hij tegelijkertijd dat de tijd daar nog niet rijp voor is (*"Simpeler: de mens is er niet klaar voor"*, p. 553). De afschaffing zal dus eerder van binnenuit moeten plaatsvinden, aldus de auteur, waarna hij overgaat tot het formuleren van een aantal minder vergaande aanbevelingen die tot een terugdringing en humanisering van het strafrecht zouden moeten leiden. Zo pleit hij onder meer voor het verlaten van het defaitistisch mensbeeld door een meer open mensbeeld dat uitgaat van het potentieel dat in iedere mens schuilt, het terug hanteren van straf als *ultimum* en niet als *premium remedium*, het herwaarderen van de resocialisatie- en re-integratiegedachte met het oog op het (opnieuw) creëren van een gevoel van verbondenheid met (en/of vanuit) de samenleving, procesrechtelijke veranderingen die meer ruimte laten voor het (directe) slachtoffer en waarbij het conflict zoveel mogelijk in handen wordt gegeven aan de eigenlijke conflictpartijen zonder daarbij de (ruimere) gemeenschap buiten spel te zetten, alsook een wijziging binnen het rechtssysteem zelf (*in concreto* wordt niet alleen gepleit voor de overgang van een bureaucratisch, inquisitoir en verticaal strafrecht naar een informeel, accusatoir en horizontaal herstelrecht, maar evenzeer voor een andere wijze van omgaan tussen mensen binnen het rechtssysteem).

ENKELE KORTE REFLECTIES

Allereerst wensen we te benadrukken dat de voorgaande schets – hoe uitvoerig ook – absoluut onrecht doet aan het grondige werk dat door de auteur verricht werd. Als er één ding is dat met zekerheid gesteld kan worden, is het dat Claessen zeer grondig te werk is gegaan, getuige de omvang en diepgang van zijn proefschrift. Ondanks deze diepgang blijft het boek al bij al heel bevattelijk. De auteur slaagt er met andere woorden met verve in om een relatief moeilijk (niet zo alledaags) thema – zeker wat het mystieke luik betreft – voor de niet ingewijde lezer toch verstaanbaar te maken. Allicht zal zijn rijk vocabularium, de duidelijke structuur en opbouw van zijn werk en de vele (tussen) conclusies en samenvattingen (met hier en daar wat herhaling) daar zeker en vast toe bijdragen. Dat de auteur van vele markten thuis is (recht, filosofie,...) komt eveneens tot uiting in zijn werk. Schopenhauers moraalleer is niet de enige filosofische zijspng die hij maakt.

Ook inhoudelijk is het boek interessant en zeker en vast een aanrader. Het luik met betrekking tot het strafrecht geeft een zeer uitgebreid overzicht van de historiek van het strafrecht, het wezen van de straf, alsook van de belangrijkste strafrechtstheorieën, hetgeen zowel de kenners (gegeven de diepgang), alsook de minder ingewijden (gegeven het brede pallet) zeker zal kunnen bekoren. Dit deel is niet echt nieuw, maar door het benadrukken van de dialectiek van de Verlichting en de aansluiting bij de relationele rechtsopvatting van Foqué en 't Hart schept de auteur een interessant kader dat als een

⁸ Claessen sluit zich dus eerder aan bij een maximalistische visie op herstelrecht. Indien herstel op vrijwillige basis niet lukt of niet mogelijk is, dan kan een herstelsanctie aan de dader (door de rechter) opgelegd worden met de bedoeling (symbolisch) te herstellen wat jegens het misdrijf stuk werd gemaakt en tevens in de hoop dat de dader alsnog berouw krijgt, dat het slachtoffer en de gemeenschap hem alsnog vergeving schenken en dat de conflictpartijen zich alsnog met elkaar verzoenen.

belangrijke rode draad doorheen zijn verdere werk loopt. In tegenstelling tot het strafrechtelijke luik is het mystieke luik wel vernieuwend en minder gebruikelijk te noemen. Het roept meteen (hoge) verwachtingen op: “*een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief*”? Dit deel heeft me effectief heel wat nieuwe kennis bijgebracht, vooral dan over de kern van het mystieke denken en de visies van belangrijke – gekende en minder gekende – mystieke denkers en stromingen. Het werpt ook een heel ander licht op het strafrecht. Of dat dacht ik in het begin althans. Al vrij snel werd me echter duidelijk welke richting de auteur uitging (uit wilde gaan?) met zijn mystieke verhaal. Niet geheel onverwacht concludeert hij dat het herstelrecht als een actuele uitwerking en praktisering van een mystieke aanpak van criminaliteit gezien kan worden. Op zich kan dit geen kwaad, integendeel zelfs. Herstelrechtdenkers zullen het trouwens graag horen. Toch roept het volledig trekken van de herstelrechtelijke kaart door Claessen een aantal vragen en bedenkingen bij mij op waarvan ik er kort enkele aanstip.

In de eerste plaats lijkt Claessen zijn radicale keuze voor het herstelrecht – ter vervanging van het strafrecht – vooral van mystieke wortels, eerder dan van empirische ondersteuning te voorzien. Zijn hele betoog blijft – voor mij althans – wat te veel hangen op het theoretische (ideologische, filosofische en heel soms wat zweverige) niveau⁹. Hij speelt het spel ook niet altijd even fair, omdat hij het herstelrecht in haar meest zuivere of theoretische vorm afzet tegenover de huidige (doorgesloten) praktijk van het strafrecht (hoewel hij dit zelf wel enigszins onderkent, p. 511). Het herstelrecht (en de herstelrechtelijke praktijken en processen) wordt (worden) door Claessen dus niet echt aan een kritische toets onderworpen. Hij lijkt er eerder in te “geloven”¹⁰. Hij stelt ook weinig vragen bij de mogelijke beperkingen of grenzen van een volledig op herstel gericht systeem. Voor hem lijkt de enige beperking er vooral uit te bestaan dat “*de mensen er simpelweg nog niet klaar voor zijn*”, wat mij toch een tikkeltje elitair overkomt. Dit lijkt de auteur ook zelf te onderkennen wanneer hij in zijn laatste hoofdstuk de mogelijke nadelen of zwakten van een op mystiek georiënteerd strafrecht (zeer) kort aanstipt. Ook wijst hij in dit kader op de mogelijke totalitaire trekken ervan, hetgeen – mijn inziens – toch wat indruist tegen de idee van een relationele rechtsopvatting en van een recht dat bemiddelt tussen verschillende visies, op de mens inclusief.

De auteur heeft me dus niet echt weten te overtuigen van zijn “maximalistisch” herstelverhaal.

Zo ben ik er niet helemaal van overtuigd dat een straf (of sanctie) in bepaalde gevallen niet nodig is, niet zozeer omwille van de leedoplegging op zich, maar met de bedoeling een duidelijk signaal te geven dat bepaald gedrag niet kan (met andere woorden een grove schending inhoudt van de grondwaarden van een samenleving). In dat opzicht volg ik Gutwirth & De Hert die stellen dat “*hoe paradoxaal en complex het ook moge lijken (...), het is wel degelijk de democratische en rechtsstatelijke orde die mogelijksvoorwaarden voor vrijheid, gelijkheid en emancipatie schept. Die orde, hoe liberaal die inhoudelijk ook is, dient in extreme gevallen strafrechtelijk te kunnen worden gehandhaafd*” (GUTHWIRTH & DE HERT, 2002, 170). Ik ben het met Claessen daarentegen wel eens dat er zo schaars mogelijk

⁹ Deze kritiek is uiteraard niet geheel terecht (of niet geheel op zijn plaats) aangezien de auteur een vooral op theoretische inzichten gebaseerde studie uitvoerde (wat hij ook aan het einde van zijn boek benadrukt en laat samengaan met een uitnodiging tot het doen van empirisch onderzoek op grond waarvan een aantal van zijn inzichten getoetst kunnen worden (p. 562).

¹⁰ Of moet ik “ervaren” zeggen? Ergens in zijn werk stelt Claessen dat het verschil tussen mystici en gelovigen is dat gelovigen “geloven” in een werkelijkheid die het gewone bevattingvermogen te boven gaat, mystici “ervaren” deze werkelijkheid. Volgens mystici zijn ervaringen voorbij alle denken en voorbij alle begrippen mogelijk.

met straffen (sancties) ongesprongen moet worden (“straf als *ultimum remedium*”) en dat ze – mijns inziens – ook opgelegd en uitgevoerd dienen te worden met maximaal respect voor en erkenning van zowel (de noden van) de dader, alsook het slachtoffer. Als maatschappelijke reactie op een delict kan – wat mij betreft – waar mogelijk en wenselijk (ook) steeds een herstelaanbod (als mandaat vanuit justitie) overwogen worden met het oog op het herstel van de schade en geschonden relaties. Of dit ook opgelegd (afgedwongen) kan worden, is voor mij dan weer zeer de vraag.

Laten we dit werk – tot slot – alle eer aandoen die het verdient en afsluiten met een positieve noot. Zo ben ik het geheel eens met Blad – die het boek recent besprak in *Delikt en delinkwent* – en terecht stelt dat “*deze dissertatie zeer te bewonderen is, niet alleen vanwege de omvang en diepgang, maar ook omdat zij een soort daad van ethisch verzet lijkt te zijn (geworden) tegen – in de actuele strafrechtspolitiek – dominante mensbeelden, die verhardende, ja, hardvochtige ontwikkelingen in strafwetgeving en strafrechtspleging mede moeten legitimeren. (...) Natuurlijk is het zeer de vraag in hoeverre de radicaal oppositionele denkbeelden van Claessen invloed zullen kunnen nemen op strafrechtspolitieke beslissingen, maar dat neemt niet weg dat academische straffjuristen de dure plicht hebben om onafhankelijk en antithetisch te denken en te schrijven*” (BLAD, 2011, 697).

LITERATUUR

BLAD J., “Boekbespreking” (Bespreking van: J. CLAESSEN, *Misdaad en straf. Een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief* (diss. Maastricht)), *Delikt en delinkwent*, 2011, 6, 46, 684-698.

GUTWIRTH S., DE HERT P., “Grondslagentheoretische variaties op de grens tussen het strafrecht en het burgerlijk recht. Perspectieven op schuld-, risico- en strafrechtelijke aansprakelijkheid, slachtofferclaims, buitengerechterlijke afdoening en *restorative justice*”, In: BOONEN K., CLEIREN C.P.M., FOQUÉ R. & DE ROOS TH. A., *De weging van 't Hart. Idealen, waarden en taken van het strafrecht*, Deventer, Kluwer, 2002, 121-170.

KOOLS F., Kwaad met goed vergelden. Strafrecht bekeken vanuit mystiek perspectief, *Research Magazine*, Universiteit Maastricht, 2010. (<http://www.unimaas.nl/researchmagazine/default.asp?id=217&thema=3&template=thema.html&taal=nl>)